

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND ACTIVITATEA MONETĂRIEI DE LA HISTRIA ÎN EPOCĂ AUTONOMĂ PRIN PRISMA TIPULUI „APOLLO”

Gabriel Talmățchi

Abstract: *This article has been occasioned by the identification, within the framework of the numismatic collection of the National History and Archaeology Museum of Constanța and another public and private, of various coins, emitted by Histria during the autonomous period. Thus, we have taken into consideration a series of coins that have been struck with the side image of Apollo's head on the obverse, to which we add those that are only presumed to belong to the same deity; the difficulty in appreciating it consists of the differences of rendering the respective visage, as the traits are different. Before properly discussing the coins from the catalogue above, we allow ourselves a few iconographic, epigraphic, metrological and chronological observations concerning the countermarking, all of them relative to the Histrian type Apollo and "Apollo?". Returning to the coins that are present in our catalogue (without specifying some data and considerations concerning their iconography, metrology and chronology, mentioned in the above commentary), we notice that they have been discovered in Baia (Tulcea County), Cerbu (commune of Topolog, Tulcea County), Sinoie (commune of Mihai Viteazul, Constanța County), north of Dobruđja and in the city of Histria (commune of Istria, Constanța County), in the area of the X plateau, sometime during the '90s. They are all the result of some fortuitous discoveries; in other words, we do not have archaeological or other types of contexts. They were initially part of a private collection, and they were sold or donated to the Museum of Constanța or is part today of private collection. The coins of the type Apollo are present through five items (big modul), of which one is of the so-called "Fedestî" type. One of the other two pieces displays a countermark on the obverse, but, unfortunately, it cannot be identified, because of the bad state of preservation of the coin.*

*The ones with a small diameter are much more interesting; most of them have been included in the category of the ones that are presumably part of the type Apollo, and identified with this divinity, but always bearing a most welcome question mark. The type "Apollo?" has been presented in different variants, in the work that appeared in the year 2000, **Sylloge Nummorum Graecorum. Vol. XI. The Williams Stancomb collection of coins of the Black Sea region**. Besides these existing variants, present also in our catalogue, in their totality (nr. 10-21), we must add some other variants of the same type; the differences are due to the iconographic details, changing from one item to the next (nr. 22-27). Not to mention the fact that, nevertheless, the three items that we have catalogued at nr. 182, in conformity with the above mentioned work, resemble rather than perfectly identify with the image that appeared on plate VIII.*

Finally, the last one (nr. 28 in the catalogue), belongs to a type catalogued as "Apollo or Dionysus", although, from our point of view, it is the type Dionysus that we are dealing with here, due to the presence of the ivy wreath on the reverse of the analysed type. Although inside the wreath, different monograms or a caduceus appear, the state of preservation of our coin prevents us from identifying one of these presences, as its interior is indiscernible.

In the end, we must say that we have considered necessary to communicate a few rare emissions that have appeared in Histria during the autonomous period, as they come to add new variants to the known or less known bronze monetary types, stricken in the local workshop. We estimate that the few considerations that were made, in general, on the types Apollo, Apollo?, and Dionysus attempt to bring to date, as much as possible, the documentation of speciality, from an iconographic, metrological, epigraphic and chronologic point of view, as well as regarding the process of countermarking on suchlike emissions. The article constitutes a new contribution, in the effort, manifested in Romanian numismatics, to know and decipher the activity of the monetary workshop from Histria during the autonomous era concerning the multitude of monetary types that we have taken into consideration.

Key words: Dobruđja, Histrian coinage, Autonomous Greek Age

Cuvinte cheie: Dobrogea, monetăria histriană, epoca greacă autonomă

1. DATE PRELIMINARE

Identificarea în cadrul colecției numismatice a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța și, totodată, achiziționarea a variate monede emise de către cetatea histriană în perioada autonomă, ne-a prilejuit tratarea unei teme extrem de interesante privind activitatea monetăriei în perioadă autonomă. La acestea este de adăugat posibilitatea cercetării unor astfel de piese monetare aflate în diverse alte colecții publice și private. În acest sens, au fost luate în considerare mai multe grupuri de monede, organizate în funcție de modul, bătute cu imaginea din profil, pe avers, a lui Apollo, la care se adaugă cele doar bănuite în mod constant ca aparținând aceleași zeități, dificultatea de apreciere constând în diferențele semnificative de redare a respectivului chip, trăsăturile defintorii fiind diferite.

2. CATALOG

MONEDE DIN TIPUL „APOLLO”

Modul mare

1. AE; 1 h; 4,41 g; 18,5 mm.
Av: Capul lui Apollo cu o cunună de lauri orientat spre dreapta?;
Rv: Acvilă pe delfin orientați spre stânga; legenda ΙΣΤΡΠΗ.
Pick, 166, nr. 458 (tip general).
Col. particulară, Țifu Florin; provine din nordul Dobrogei.
2. AE; 11 h; 4,27 g; 18,5 × 20 mm.
Av: Capul lui Apollo cu o cunună de lauri orientat spre dreapta; cerc perlat;
Rv: Acvilă pe delfin orientați spre stânga; legenda ΙΣΤΡΠΗ;
Pick, 166, nr. 458 (tip general).
Inv. ICEM Tulcea nr. 50951; Cerbu (com. Topolog, jud. Tulcea); piesa monetară a făcut parte din colecția școlii din Sâmbăta Nouă.
3. AE; 9 h; 4,21 g; 19 mm;
Av: Capul lui Apollo cu o cunună de lauri orientat spre dreapta;
Rv: Acvilă pe delfin orientați spre stânga; între coada acvilei și delfin sigla Δ; sus legenda ΙΣΤΡΠΗ.
Mitrea, Buzdugan, 1984, 26, nr. 11; Mitrea, Buzdugan 1989, 18, nr. 40-54.
Inv. MINA Constanța nr. 66977; Sinoe (com. Mihai Viteazu, jud. Constanța).
4. AE; 12 h; 3, 75 g; 17, 5 × 18 mm;
Av: Capul lui Apollo cu o cunună de lauri orientat spre dreapta;
Rv: Acvilă pe delfin orientați spre stânga; legenda ΙΣΤΡΠΗ; sub delfin A.
SNG XI, pl. IX, nr. 187.
Inv. ICEM Tulcea nr. 11.746; provine din nordul Dobrogei.
5. AE; 9 h; 3,33 g; 17 × 19 mm;
Av: Capul lui Apollo laureat orientat spre dreapta; în stânga jos urma unei contramărci, acum din păcate ilizibilă.
Rv: Acvilă pe delfin orientați spre stânga; aripile acvilei sunt ridicate, pronunțate și paralele cu linia corpului; legenda ΙΣΤΡΠΗ.
SNG XI, pl. IX, nr. 190.
Inv. MINA Constanța nr. 58631; Histria (com. Istria, jud. Constanța).

Modul mic

6. AE; 9 h; 1,75 g; 17 mm;
Av: Capul lui Apollo laureat orientat spre dreapta;
Rv: Acvilă pe delfin orientați spre stânga; legenda ΙΣΤΡΠΗ.
Observație: moneda se află într-o stare foarte proastă de conservare, fiind în cea mai mare parte distrusă.
Pick, 166, nr. 458.
Inv. MINA Constanța nr. 58673; Histria (com. Istria, jud. Constanța).

7. AE; 9h; 1,84 g; 11,5 × 12 mm.
Av: Capul lui Apollo laureat orientat spre dreapta;
Rv: Acvilă pe delfin orientați spre stânga; legenda (ΙΣΤΡΠΗ).
Observație: moneda se află într-o stare foarte proastă de conservare, relieful de pe revers fiind cvasi-distruș.
Pick, 166, nr. 458 ?
Col. particulară, A. Dima; Baia (com. Baia, jud. Tulcea).
Inv. MINA Constanța nr. 58321; Histria (com. Istria, jud. Constanța).
8. AE; 9h; 1,93 g; 13,5 mm.
Av: Capul lui Apollo laureat orientat spre dreapta;
Rv: Acvilă pe delfin orientați spre stânga; legenda (ΙΣΤΡΠΗ).
Observație: moneda se află într-o stare foarte proastă de conservare, relieful de pe revers fiind cvasi-distruș.
Pick, 166, nr. 458.
Col. particulară, A. Dima; Baia (com. Baia, jud. Tulcea).
9. AE; 9h; 2,05 g; 13 mm.
Av: Capul lui Apollo laureat orientat spre dreapta;
Rv: Acvilă pe delfin orientați spre stânga; legenda (ΙΣΤΡΠΗ).
Pick, 166, nr. 458.
Col. particulară, A. Dima; Baia (com. Baia, jud. Tulcea).
10. AE; 5 h; 1,78 g; 13, 8 mm; planșa I, 10;
Av: Capul lui Apollo orientat spre dreapta ?;
Rv: Acvilă pe delfin spre stânga; legenda ΙΣΤΡΠ;
SNG XI, pl. VIII, nr. 180.
Inv. MINA Constanța nr. 58311; Histria (com. Istria, jud. Constanța).
11. AE; 3 h; 1,31 g; 12 mm; planșa I, 11;
Av: Capul lui Apollo orientat spre dreapta ?;
Rv: Acvilă pe delfin spre stânga; legenda ΙΣΤΡΠ;
SNG XI, pl. VIII, nr. 180.
12. AE; 2 h; 1,36 g; 11 mm; planșa I, 12;
Av: Capul lui Apollo orientat spre dreapta ?;
Rv: Acvilă pe delfin spre stânga; legenda ΙΣ(TP)I;
SNG XI, pl. VIII, nr. 180.
Inv. MINA Constanța nr. 58350; Histria (com. Istria, jud. Constanța).
13. AE; 3 h; 1,29 g; 11 mm;
Av: Capul lui Apollo orientat spre dreapta ?;
Rv: Acvilă pe delfin spre stânga; legenda (ΙΣ)ΤΡΠ;
SNG XI, pl. VIII, nr. 181.
Inv. MINA Constanța nr. 58333; Histria (com. Istria, jud. Constanța).
14. AE; 12 h; 1,58 g; 13 mm; planșa I, 14;
Av: Capul lui Apollo orientat spre dreapta ?;
Rv: Acvilă pe delfin spre stânga; legenda (ΙΣΤΡΠ);
SNG XI, pl. VIII, nr. 182.
Inv. MINA Constanța nr. 58347; Histria (com. Istria, jud. Constanța).
15. AE; 11 h; 1,30 g; 11, 3 mm;
Av: Capul lui Apollo orientat spre dreapta ?;
Rv: Acvilă pe delfin spre stânga; legenda (ΙΣΤΡΠ);
SNG XI, pl. VIII, nr. 182.
Inv. MINA Constanța nr. 58348; Histria (com. Istria, jud. Constanța).
16. AE; 2 h; 1,23 g; 11 mm; planșa I, 16;
Av: Capul lui Apollo orientat spre dr. ?;
Rv: Acvilă pe delfin spre stânga; legenda (ΙΣΤΡΠ);
SNG XI, pl. VIII, nr. 182.
Inv. MINA Constanța nr. 58357; Histria (com. Istria, jud. Constanța).
17. AE; ?; 0,74 g; 9 mm;
Av: Capul lui Apollo orientat spre dreapta ?;
Rv: Acvilă pe delfin spre stânga ?; sus legenda (ΙΣΤΡΠ);
Observație: moneda este destul de distrusă, chiar ruptă.
SNG XI, pl. VIII, nr. 183 ?.

MONEDE DIN TIPUL APOLLO ?

Modul mic

- Inv. MINA Constanța nr. 58679; Histria
(com. Istria, jud. Constanța).
18. AE; ?; 1,27 g; 10 mm;
Av: Capul lui Apollo orientat spre dreapta ?;
Rv: Acvilă pe delfin spre stânga ?; legenda
(ΙΣΤΠΙ);
Observație: monedă este destul de distrusă.
SNG XI, pl. VIII, nr. 183 ?.
Inv. MINA Constanța nr. 58684; Histria
(com. Istria, jud. Constanța).
19. AE; 3 h; 1,62 g; 11 mm; planșa I, 19;
Av: Capul lui Apollo orientat spre dreapta ?;
Rv: Acvilă pe delfin spre stânga; legenda
(ΙΣΤΠΙ);
SNG XI, pl. VIII, nr. 184.
Inv. MINA Constanța nr. 58340; Histria
(com. Istria, jud. Constanța).
20. AE; 9 h; 1,08 g; 11 mm;
Av: Capul lui Apollo orientat spre dr. ?;
Rv: Acvilă pe delfin spre stânga; sus legenda
ΙΣΤΠΙ;
SNG XI, pl. VIII, nr. 184.
Inv. MINA Constanța nr. 58349; Histria
(com. Istria, jud. Constanța).
21. AE; 6 h; 1,88 g; 10, 7 mm;
Av: Capul lui Apollo orientat spre dr. ?;
Rv: Acvilă pe delfin spre stânga; sus legenda
(ΙΣΤΠΙ);
SNG XI, pl. VIII, nr. 185.
Inv. MINA Constanța nr. 58343; Histria
(com. Istria, jud. Constanța).
22. AE; 6 h; 2,02 g; 12, 5 mm;
Av: Capul lui Apollo orientat spre dreapta ?;
Rv: Acvilă pe delfin spre stânga; sus legenda
ΙΣΤ(ΠΙ);
Inedită din punct de vedere a detaliilor
prezente pe avers la reprezentarea capului lui
Apollo (?).
Inv. MINA Constanța nr. 58341; Histria
(com. Istria, jud. Constanța).
23. AE; 6 h; 1,45 g; 13 mm; planșa I, 23;
Av: Capul lui Apollo orientat spre dr. ?;
Rv: Acvilă pe delfin spre stânga; sus legenda
(ΙΣ)ΤΠΙ);
- Inedită din punct de vedere a detaliilor
prezente pe avers la reprezentarea capului lui
Apollo (?).
Inv. MINA Constanța nr. 58329; Histria
(com. Istria, jud. Constanța).
24. AE; 6 h; 1,37 g; 11 mm; planșa I, 24;
Av: Capul lui Apollo orientat spre dr. ?;
Rv: Acvilă pe delfin spre stânga; sus legenda
ΙΣΤ(ΠΙ);
Inedită din punct de vedere a detaliilor
prezente pe avers la reprezentarea capului lui
Apollo (?).
Inv. MINA Constanța nr. 58254; Histria
(com. Istria, jud. Constanța).
25. AE; 9 h; 1,20 g; 11 mm; planșa I, 25;
Av: Capul lui Apollo orientat spre dr. ?;
Rv: Acvilă pe delfin spre stânga; sus legenda
ΙΣΤΠΙ;
Inedită din punct de vedere a detaliilor
prezente pe avers la reprezentarea capului lui
Apollo (?).
Inv. MINA Constanța nr. 58253; Histria
(com. Istria, jud. Constanța).
26. AE; 3 h; 1,96 g; 11 mm; planșa I, 26;
Av: Capul lui Apollo orientat spre dreapta ?;
Rv: Acvilă pe delfin spre stânga; sus legenda
Ι(Σ)ΤΠΙ;
Inedită din punct de vedere a detaliilor
prezente pe avers la reprezentarea capului lui
Apollo.
Inv. MINA Constanța nr. 58344; Histria
(com. Istria, jud. Constanța).
27. AE; 6 h; 1,58 g; 11 mm; planșa I, 27;
Av: Capul lui Apollo orientat spre dreapta ?;
Rv: Acvilă pe delfin spre stânga; sus legenda
ΙΣΤΠΙ;
Inedită din punct de vedere a detaliilor
prezente pe avers a reprezentării capului lui
Apollo (?).
Inv. MINA Constanța nr. 59262; Histria
(com. Istria, jud. Constanța).

MONEDĂ DIN TIPUL APOLLO SAU DIONYSOS¹

Modul mic

28. AE; 6 h; 1,59 g; 13 mm; planșa I, 28;
Av: Capul lui Apollo sau Dionysos (?)
laureat și orientat spre dreapta;
Rv: Cunună de iederă; sus legenda ΙΣΤ(PI);

SNG XI, pl. IX, nr. 205-209, ca tip general.
Inv. MINA Constanța nr. 58231; Histria
(com. Istria, jud. Constanța).

*

3. ICONOGRAFIA

Înainte de a discuta propriu-zis monedele aflate în catalogul de mai sus ne permitem să facem câteva observații iconografice, epigrafice, metrologice, cronologice și în ceea ce privește contramarcarea, toate acestea privitoare la tipul histrian Apollo și „Apollo?”.

Unul din aspectele peste care de obicei se trece destul de ușor în studiul monedelor autonome dobrogene este cel iconografic. Dacă ne raportăm la întreaga lume grecească din a doua jumătate a mileniului I a.Chr., știm că moneda era o adevărată operă de artă. Decorată mai mult din simț artistic, decât din punct de vedere al utilității practice, aceasta trebuia să corespundă unor realități estetice specifice epocii, gravarea sa la un nivel superior fiind o foarte bună probă de ordin tehnic pentru artiștii ce se înhămau în această activitate. Gradul de virtuozitate, modul de reflectare a imaginii artistice a cetății emitente, reprezentarea unor divinități protectoare și a atributelor lor specifice, se deosebeau de la o zonă la alta, în funcție de interese politice, religioase și de capacitățile artistice locale. Realizarea lor nu depindea de unele fantezii personale ale artistului, ele răspundeau anumitor modele existente și impuse pe plan politico-religios², încercându-se o simbolizare a realității. De aceea, faptul că realizările de pe monede autonome ale artei coloniale grecești din bazinul pontic, cu precădere a celor de pe țărmul vestic, nu se pot ridica, pe ansamblu, la nivelul celor din Grecia continentală poate fi înțeles și tratat ca atare, în funcție de realitățile existente și mai ales de resursele folosite. Pentru începutul activității monetare a atelierului putem lua în considerare aducerea, pentru oferte avantajoase, a unor meșteri gravori din centre importante ale lumii grecești din epoca respectivă, așa cum se întâmpla cu arhitecții și sculptorii³. Ulterior, probabil, au fost folosiți meșteri-artiști locali sau zonali ce ar fi fost deja capabili să preia ștafeta de la cei anteriori, ținând seama și de stilul manifest în epoca respectivă.

Deși au precedat, ca moment de emiterie, primele două serii de monede de argint de la Histria, emisiunile de bronz cu Apollo pe avers și acvilă pe delfin pe revers au cunoscut o însemnată varietate de serii, care, în timp, și-au modificat, din punct de vedere iconografic, unele detalii de redare. Apollo, din datele pe care le deținem, este atestat la Histria cu două apelative, *Iatros*⁴ și *Pholeuterios*⁵. Este vorba de un cult cu o mare vechime, care ținea de

¹ Respectiva titulatură a tipului monetar a fost întâlnită de autor în SNG XI, pl. 9, nr. 205-209.

² Vernant 1995, 191.

³ Poursat 1998, 137-138; Covacef 2002, 46.

⁴ Știm despre practicarea cultului lui Apollon Iatros la Histria, Apollonia, Panticapaion, Phanagoria, Theodosia și Olbia, conform Stoian 1960, 309.

clanurile aristocratice milesiene⁶. El pare a fi zeitatea eponimă a cetății, adorat în polis și datorită caracterului conservator-ionian al histrienilor⁷, fiind de altfel adorat în mod deosebit la Milet și în alte colonii ale sale⁸. Se pare că sacerdoțiul eponim al zeității, ca și privilegiul profeției al lui Apollo Ietros, era asigurat ereditar, până târziu în epocă elenistică, din rândul marilor familii ctitore ale coloniei⁹. Pe de altă parte, amintim descoperirea unui fragment de statuie arhaică de tip *Kouros*, ce ar putea aparține lui Apollo (sub forma unui cap cu părul pieptănat în şuvițe), ce are o datare timpurie, pe la 600 a.Chr.¹⁰ De asemenea amintim și un graffitt ce amintește numele teoforic *Ietrodoros*¹¹. Apollo a fost beneficiarul unui templu important în cetate și a numeroase dedicații și este atestat cu diferite prilejuri în secolul IV a.Chr.¹². De curând a fost propusă, pe baza a mai multor argumente, considerarea templului A' descoperit în zona sacră a cetății ca fiind sanctuarul zeului Apollo¹³. Tot la Histria a fost descoperită, o bază de marmură de la o statuie înfățișându-l pe Apollo, probabil din bronz¹⁴. În aceeași ordine de idei apare un *chorus* de marmură, datat în secolul III a.Chr. ce prezintă o dedicație către Apollo Phouleterios, iar din secolul II a.Chr. o dedicație către Apollo Bores (aceiași cult fiind atestat și la Olbia-Berezen)¹⁵. De asemenea, este de remarcat ca recunoașterea a prezenței acestui cult în cetate, într-o dedicație descoperită la Olbia, unde ni se vorbește despre o ofrandă depusă de un olbian (Xanthos) zeului Apollo de la Histria¹⁶. În mitologia greacă este cunoscut ca unul dintre marii zei ai Olimpului și implicit al grecilor, ocrotind întemeierea cetăților (devenind o călăuză spirituală a întemeietorilor), instituțiile civile ale societății, zeu al soarelui, al binelui și frumuseții, al echilibrului și al armoniei, al artelor, vindecător și priceput în arta leucirii¹⁷, reprezentat ca un tânăr plin de energie, cu trăsături tinere¹⁸.

În general, vorbim de piese cu module mici, cea mai mare parte a lor, și cu module mijlocii și mari, mult mai bine realizate din punct de vedere artistic. Tipul principal cuprinde pe avers capul lui Apollo, cu cunună de lauri, orientat spre dreapta¹⁹, o imagine foarte apropiată de cea întâlnită și pe emisiunile monetare ale regelui Filip al II-lea, sugerându-se chiar o preluare de către Histria a acestui model de avers de pe stateri²⁰. Există și o poziție contrară acestei așa-zise preluări de către cetatea milesiană, fiind sugerată o preluare mai degrabă de pe monede de bronz

⁵ Ștefan 1994, 80.

⁶ Ehrhardt 1989, 115-122; Vinogradov 1997, 17.

⁷ Angelescu 2003-2005, 57.

⁸ Karyškovskij 1982, 90; Rusyaeva, Vinogradov 2000, 229-234.

⁹ Petre 2003-2005, 39, 49.

¹⁰ Condurachi 1960, 111; Bordenache 1969, 13-14, nr. 1.

¹¹ Avram 2003, 300.

¹² Pippidi 1983, 281, nr. 144.

¹³ Alexandrescu 2005, 83-84.

¹⁴ Pippidi 1984, 128.

¹⁵ Bîrzescu 2003-2005, 209.

¹⁶ Alexandrescu 2005, 90-91.

¹⁷ Seaby 1966, 12; Kernbach 1995, 4; Balaci 1997, 37-38; Lăzărescu 2001, 51; Grimal 2001, 59-62; Ferrari 2003, 84-85.

¹⁸ Belfiore 2003, 63.

¹⁹ Preda, Nubar 1973, 37, 103; Preda 1998, 65.

²⁰ Pick, 151; Preda, Nubar 1973, 37-38; Mitrea, Buzdugan 1989, 13.

ale respectivului suveran²¹. Această descriere se regăsește cel mai bine pe monedele de tip „Fedești”²² (descoperite în proporție covârșitoare doar într-un tezaur și foarte bine conservate, cu detalii originale bine reliefate)²³, unde pe revers acvila ține în gheare delfinul, orientarea făcându-se spre stânga. De remarcat faptul că aproape fiecare piesă din acest tip are o ștanță individuală pentru avers. Mult mai interesante sunt cele cu diametru mic, ce sunt integrate în cea mai mare parte a lor, în categoria celor bănuite ca făcând parte din tipul Apollon și identificate cu această zeitate, dar întotdeauna cu un semn binevenit de întrebare. Calitatea deosebită a imaginilor din perioada secolelor IV-III nu surprinde, ținând cont de ce a reprezentat elenismul în multe alte domenii artistice. Sunt de remarcat imagini valoroase din punct de vedere a calității artistice, cu varii detalii anatomice ale chipului. Aceasta ar fi doar un simplu indiciu asupra bogatei vieți religioase manifestate în Histria. Tipul „Apollo ?” a fost prezentat sub diferite variante într-un singur caz în bibliografia de specialitate²⁴. Astfel, uneori, la aceste piese de modul mai mic, imaginea suferă o serie de modificări, fața personajului fiind fie mai buclătată, fie cu trăsăturile mai ascuțite, orientată spre dreapta sau stânga, poate chiar aflându-ne în dificultatea de a recunoaște chipul lui Apollo. La cele cu modul mare avem alte diferențieri ale detaliilor de redare a chipului, iar pe revers acvila apare pe delfin cu aripile deschise, orientarea fiind spre stânga. Într-un singur caz, pe revers, se află în partea stângă a câmpului monedei, fie o ramură de lauri²⁵, fie un spic de grâu dispus vertical²⁶, fie pe avers un cerc perlat²⁷. Baterea acestui tip monetar, la anumite intervale cronologice, este o posibilă explicație pentru apariția unor diferențe de stil, acestea fiind date, până la urmă, de pregătirea pe care au avut-o, individual, artiștii ce au realizat ștanțele. Dacă nu cumva, la unele serii, am fi tentați, din cauza unui declin clar al reprezentării, să credem că ele au fost conturate doar de meșteri, excluzând, din cauze de orice altă natură, artiștii, ștanțele având de suferit în acest sens.

Reversul acestor monede ne prezintă imaginea unei acvile²⁸ ce se repede sau deține deja un delfin în gheare. Reprezentarea rămâne doar la statut de simbol, întrucât acvila nu poate ridica în aer un delfin²⁹. Delfinul însă, spre deosebire de acvilă, pare să aparțină mai multor specii, așa cum ar fi *Delphinus delphis ponticus*³⁰, *Tursiops truncatus ponticus*³¹ și *Phocaena phocaena*³² (pentru cazul când apare o ridicătură pe cap). Uneori acesta apare disproporționat, raportare făcută la dimensiunile acvilei³³. Reprezentarea delfinului a mai fost explicată printr-o „paradigmă vizuală exegetică”, fiind de fapt intenția de a ilustra un pește, de a simboliza activitatea piscicolă, resursele marine locale, specifică tuturor coloniilor milesiene din Pont,

²¹ Lungu, Poenaru-Bordea 2000, 292.

²² Mitrea, Buzdugan 1984, 25-36; SNG XI, pl. 7-8, nr. 150-175.

²³ Mitrea, Buzdugan 1989, 11-22; Coin Hoards 8, 14, nr. 117.

²⁴ SNG XI, pl. 8.

²⁵ SNG XI, pl. 9 nr. 210.

²⁶ Pick, nr. 476 a.

²⁷ Münzen, Medaillen I, nr. 80; Münzen, Medaillen II, nr. 428; Grămaticu, Oberländer-Târnoveanu 2003-2005, 25.

²⁸ Knechtel 1917, 63; Haimovici, Mihăilescu-Bîrliba 1997, 70, nr. 15, 16, 19, 71, nr. 22, 25-26.

²⁹ Haimovici, Mihăilescu-Bîrliba 1997, 68.

³⁰ Anastasiu 1940, 37; Haimovici, Mihăilescu-Bîrliba 1997, 70, nr. 15, 71, nr. 26.

³¹ Anastasiu 1940, 57; Haimovici, Mihăilescu-Bîrliba 1997, 70, nr. 15.

³² Anastasiu 1940, 37; Haimovici, Mihăilescu-Bîrliba 1997, 70, nr. 16.

³³ Haimovici, Mihăilescu-Bîrliba 1997, 70, nr. 19, 71, nr. 22.

mai ales la Histria, Olbia și Sinope³⁴. Reprezentarea acvilă/delfin a devenit unul din simbolurile de rezistență în timp pentru Histria, fiind prezentă, cu excepția monedei „cu roata”, pe toate celelalte emisiuni monetare apărute în atelierul coloniei milesiene în epocă autonomă, ca și pe pondurile cetății din aceeași perioadă³⁵. Ca și în întreaga lume greacă, animalul devine o marcă oficială, exprimând chiar o apropiere cotidiană, o intimitate între oameni și animale³⁶, exprimată prin intermediul artei monetare antice³⁷. De asemenea, simbolistica parasemonului histrian a mai fost explicată printr-o pedepsire alegorică, prin care acvila pedepsea „lăcomia delfinului”³⁸, scena fiind considerată ca „iureșul vulturului împotriva delfinului lotru”³⁹, fiind probleme de aprovizionare prin pescuit, în ceea ce privește prinderea peștilor din Marea Neagră, pe fondul înmulțirii accentuate a delfinilor.

Acvila, din punct de vedere simbolic, este o emblemă a supremației și a puterii supreme⁴⁰, rege al păsărilor⁴¹, iar delfinul a reprezentat un simbol al regenerării, al prudenței, fiind legat de apă, considerat un maestru al navigației⁴². Menționăm că, prezența parasemonului „acvilă pe delfin” a fost constată pe reversul monedelor a trei colonii milesiene din bazinul pontic și anume Histria, Olbia și Sinope⁴³. Deși emblemă orășenească, ea a fost considerată un complex artistico-cultic (spiritual, dar și inspirată din lumea naturală), care face trimitere la doi zei, primordialii ca adorare la Milet și în coloniile sale, Apollon (delfinul) și Zeus (acvila)⁴⁴. Mai mult, sensul sacru al emblemei era accesibil și pentru populația de altă etnie decât cea greacă din zonă. Pornind de la mitologia indo-europeană, vulturul reprezenta cerul („lumea de sus”), iar delfinul era stăpânul adâncurilor („lumea de jos”), contopirea lor oferind sensuri și simboluri cosmologice⁴⁵.

Nu încheiem observațiile din punct de vedere iconografic la acest tip monetar, fără a menționa și existența unei singure monede ce prezintă pe revers, în locul acvilei, o cunună de lauri (atribut des folosit pentru reprezentarea zeității)⁴⁶.

O ultimă observație privind iconografia acestui tip monetar privește câteva exemplare descoperite până în prezent, cu o excepție, doar în colecții particulare. Două dintre piese par să aibă aceleași ștanțe de avers și revers și par a fi executate în secolului I a.Chr., în mod cert în cea de a doua jumătate a sa. Și o a treia respectă, în general, aceleași detalii iconografice, doar că ele sunt mult mai apropiate de imaginea lui Apollo de pe emisiunile histriene din secolele IV-III a.Chr. Deși am fi tentați să-i atribuim prezența aceleiași zeități, într-un catalog de licitație în dreptul unui astfel de exemplar este sugerată emiterea sa pentru Augustus, chipul masculin prezent fiind redat din profil, orientat spre dreapta. La aceasta, adăugăm prezența tot pe avers,

³⁴ Gramatopol 1982, 156; Stolba 2005, 115.

³⁵ Netzhammer 1913, 32; Ruzicka 1917, 76, nr. 7; Moisil 1957, 260; Preda 1957, 303; Preda 1958, 451; Preda 1980, 117; Ocheșeanu 1996, 244, nr. 2-3.

³⁶ Rachet 1998, 33.

³⁷ Besombes 1999, 5, 11.

³⁸ Anastasiu 1940, 39.

³⁹ Anastasiu 1940, 45, 46.

⁴⁰ Evseev 1999, 491.

⁴¹ Chevalier, Gheerbrant 1995, 478.

⁴² Chevalier, Gheerbrant 1994, 439.

⁴³ Götter, Myrhen 2002, Istros (Moesien).

⁴⁴ Karyškovskij 1982, 90.

⁴⁵ Karyškovskij 1982, 90-91.

⁴⁶ Preda 1958, 112, nr. 1.

în spatele capului personajului un obiect lunguiet ce seamănă cu un sceptru (?). Pe revers apare nelipsitul parasemon al cetății⁴⁷. Legenda este în linie dreaptă, deasupra acvilei, cu majuscule **ΙΣΤΠΙΗΙ**. De asemenea, apar și urme de cerc perlat.

4. LEGENDELE ȘI ALTE SIMBOLURI SAU ÎNSEMNE

Legenda avea rolul, în antichitate, de a identifica moneda (cu o funcție ce depindea de variați factori) și de a o autentifica, contribuind la exprimarea valorii politice a piesei⁴⁸. În general, în lumea greacă, monedele poartă pe revers numele atelierului emitent sau etnicul (la genitiv), de obicei abreviat, alături de, eventual, litere și monograme (marcă de emisiune, semnături ale gravurilor)⁴⁹. Din punct de vedere epigrafic, al legendei prezente pe astfel de emisiuni, ca variantă de transcriere a numelui cetății este cunoscută forma **ΙΣΤΠΙ**. Varianta **ΙΣΤΠΙΗ** este următoarea într-o succesiune cronologică. Din seriile cu nominal mic, de tipul Apollo, par a exista emisiuni monetare cu legenda **CTPI** și **ICT**⁵⁰, ce ar desemna aceeași transcriere a numelui orașului, în forme pe care, pentru acel moment, le-am putea considera accidente (sau rebuturi, ceea ce este totuși puțin probabil), respectiv eventuale emiteri destul de târzii, ceea ce ar părea mai dificil de probat în cazul acestui tip monetar.

O altă problemă este aceea a numelor magistraților prezente în formă prescurtată pe monede. Acest procedeu începe să fie practicat odată cu secolul IV a.Chr., prin imprimarea unor simple inițiale sau a formelor reduse ale numelor magistraților respectivi⁵¹. În acest sens, prezența acestui nume, a reprezentantului statului sau a orașului emitent, oferea, pe de o parte, garanție, iar pe de altă parte, i se acorda o onoare persoanei, care trebuia să răspundă în mod direct de emiterea monedelor, din punct de vedere calitativ și cantitativ. Uneori nu se mai prefera apariția unei părți din nume, ci se apela doar la un simbol sau la o monogramă, ceea ce, dacă rangul magistratului era modest, părea a fi suficient. Prezența aceluiași sigle pe tipuri monetare diferite emise de către monetăria autonomă a cetății ar putea fi explicată și altfel. Nu demult, E. Oberländer-Târnoveanu sugera o deosebit de interesantă ipoteză⁵², conform căreia, respectivele sigle, ar reprezenta de fapt, ordinea de apariție a unor serii, a întâia, a doua etc., fapt ce ar explica apariția aceluiași sigle pentru varii tipuri monetare, mai mult sau mai puțin sincrone din punct de vedere cronologic.

La emisiunile de modul mare, sub emblema cetății, pe revers apare **Α**⁵³, **Δ**⁵⁴, **Θ**⁵⁵, și pe emisiunile de modul mic **X(?)**⁵⁶ sau, pe singurul exemplar cu cunună de lauri, tot pe revers, în

⁴⁷ Münzen, Medaillen I, nr. 80; Münzen, Medaillen II, nr. 428; Gramaticu, Oberländer-Târnoveanu 2003-2005, 17, nr. 103; o piesă similară dar mult mai slab conservată se află în colecția numismatică a muzeului constănțean la nr. de inv. 59426.

⁴⁸ Gauthier 1975, 169.

⁴⁹ Gerin *et alii* 2001, 88.

⁵⁰ Moisil 1912, 2, nr. 21, 22; Sutz 1915, 161, nr. 9; Sutz 1913, 367, nr. 32-33.

⁵¹ Gauthier 1975, 174.

⁵² Ipoteză aflată în referatul susținut cu prilejul susținerii autorului prezentului articol a doctoratului la Facultatea de Istorie „Alexandru Ioan Cuza” din Iași în luna iulie a anului 2005.

⁵³ Knechtel 1908, 34, nr. 20; Ruzicka 1928, 230, nr. 461 a; Buzdugan, Mititelu 1960, 403, nr. 50; Matei 1983, 461; SNG XI, pl. 9, nr. 187-188; Talmațchi 2001, 124-125, nr. 36, 125, nr. 38-39; Talmațchi 2003 a, 187, nr. 4, 9, 13; Talmațchi 2003-2005, 19, nr. 5; Münzen, Medaillen I, nr. 80; o două piese se află într-o colecție numismatică particulară din România.

⁵⁴ Talmațchi 2003 a, 187, nr. 53.

⁵⁵ Talmațchi 2003 a, 187, nr. 16.

⁵⁶ Iacob, Velter, Mănușu-Adameșteanu 2002, 39, nr. 4, 44.

interiorul ei, apare Σ^{57} . În sfârșit, cunoaștem și câteva forme reduse ale numelor magistraților monetari ca API^{58} , $\text{AV}\Sigma^{59}$, AYT^{60} , AYXH^{61} , ΔIONY^{62} , HPO^{63} , $\text{HPO}\Delta^{64}$, $\text{HPO}\Delta\text{O}$ (cu sau fără literele **H** și **P** în ligatură)⁶⁵, KAA^{66} și XA^{67} , XAI^{68} , XAIPE^{69} și $\text{T}(\dots)\text{Y}^{70}$.

La tipul Apollon-Fedești, între coada vulturului și delfin se află A^{71} , B^{72} , **A** și **B** în ligatură⁷³, Γ^{74} , Δ^{75} , Δ cu punct dedesubt⁷⁶, ΔI^{77} , E^{78} , Z^{79} , H^{80} , Θ^{81} , Θ și o globulă⁸², I^{83} , K^{84} , P^{85} , **A** cu un al treilea picior ce pleacă din linia ce unește în unghi partea superioară a literei⁸⁶, existând și cazuri în care nu apare nici o siglă⁸⁷. Pe monedele de tip Apollo, din cadrul tipului

⁵⁷ Preda 1958, 112, nr. 1.

⁵⁸ Preda, Nubar 1973, 106, nr. 271; SNG XI, pl. 9, nr. 189.

⁵⁹ Stambuliu 2004, 298, nr. 299; o altă piesă se află într-o colecție numismatică particulară din România. SNG XI, pl. 9, nr. 210.

⁶⁰ Preda, Nubar 1973, 108, nr. 304; Preda 1998, 66.

⁶¹ Popescu 1996, 40, nr. 1; Münzen, Medaillen I, nr. 96.

⁶² Piesa se află într-o colecție numismatică particulară din România.

⁶³ Preda, Butoi 1981, 66, I; Preda, Butoi 1986, 68-74.

⁶⁴ Preda, Nubar 1973, 105, nr. 252, 257, 264; SNG XI, pl. 9, nr. 192-193; o altă piesă se află într-o colecție numismatică particulară din România.

⁶⁵ SNG XI, pl. 9, nr. 191; o altă piesă se află într-o colecție numismatică particulară din România.

⁶⁶ Piesa se află într-o colecție numismatică particulară din România.

⁶⁷ Macrea 1936, 148, nr. 2, 149, nr. 5-6, 150, nr. 10; SNG XI, pl. 9, nr. 190; Talmațchi 2002-2003, 361, 366, nr. 7, 375, nr. 170, 379, nr. 201; Grămaticu, Oberländer-Târnoveanu 2003-2005, 25-27; o altă piesă se află într-o colecție numismatică particulară din România.

⁶⁸ Macrea 1936, 150, nr. 8-9, 150-151, nr. 12, 151, nr. 14, 15; Iuga 1987, 296-297; SNG XI, pl. 9, nr. 190; Stambuliu 2004, 67, nr. 296; Grămaticu, Oberländer-Târnoveanu 2003-2005, 27-28.

⁶⁹ Grămaticu, Oberländer-Târnoveanu 2003-2005, 29-30.

⁷⁰ Mitrea, Buzdugan 1984, 26, nr. 1; Mitrea, Buzdugan 1989, 18, nr. 7-9, 21, nr. 1; Talmațchi 2007, 4, nr. 4.

⁷¹ Sutz 1913, 367, nr. 29; Mitrea, Buzdugan 1984, 26, nr. 2-5; Mitrea, Buzdugan 1989, 18, nr. 11-32, 21, nr. 2, 9; SNG XI, pl. 7, nr. 151-152; Petolescu 2000, 302; Talmațchi 2007, 4, nr. 5-8; o altă piesă se află într-o colecție numismatică particulară din România.

⁷² Mitrea, Buzdugan 1989, 18, nr. 10.

⁷³ Mitrea, Buzdugan 1984, 26, nr. 6-10; Mitrea, Buzdugan 1989, 18, nr. 33-39; Talmațchi 2007, 4-5, nr. 9-12.

⁷⁴ Mitrea, Buzdugan 1984, 26, nr. 1; Mitrea, Buzdugan 1989, 18, nr. 40-54; Talmațchi 2007, 5, nr. 13.

⁷⁵ Mitrea, Buzdugan 1989, 18, nr. 55.

⁷⁶ Mitrea, Buzdugan 1984, 26, 12-13; Mitrea, Buzdugan 1989, 18-19, nr. 56-81, 21, nr. 3-4; SNG XI, pl. 8, nr. 169-173; Talmațchi 2007, 5, nr. 14-15.

⁷⁷ Mitrea, Buzdugan 1984, 26, nr. 14; Mitrea, Buzdugan 1989, 19, nr. 82-92.

⁷⁸ Mitrea, Buzdugan 1989, 19, nr. 93-98.

⁷⁹ Mitrea, Buzdugan 1984, 26-27, nr. 15-26; Mitrea, Buzdugan 1989, 19-20, nr. 99-178, 21, nr. 5-6; SNG XI, pl. 7, nr. 153, pl. 8, nr. 154-160; Preda 2003, 339, nr. 8-9; Talmațchi 2007, 5-6, nr. 16-26.

⁸⁰ Mitrea, Buzdugan 1984, 27, nr. 27-35; Mitrea, Buzdugan 1989, 20, nr. 179-225, 21, nr. 7-8, 10; SNG XI, pl. 8, nr. 163-166; Talmațchi 2003, 187, nr. 16; Petac 2005, 7, nr. 9; Talmațchi 2007, 6-7, nr. 27-32.

⁸¹ Talmațchi 2007, 7, nr. 32.

⁸² Mitrea, Buzdugan 1989, 20, nr. 226-233; SNG XI, pl. 8, nr. 167-168.

⁸³ Mitrea, Buzdugan 1984, 27, nr. 36.

⁸⁴ Mitrea, Buzdugan 1984, nr. 38, 41.

⁸⁵ Mitrea, Buzdugan 1989, 20, nr. 234.

⁸⁶ Sutz 1913, 367, nr. 30; Mitrea, Buzdugan 1989, 18, nr. 1-6; Talmațchi 2007, 3-4, nr. 1-4.

„Fedești”, etnicul apare pe revers, în partea superioară a câmpului monetar, deasupra acvilei. De asemenea, tot pe revers, între coada acvilei și delfin se află o serie de sigle sau monograme, interpretate, în general, ca inițiale de magistrați monetari⁸⁸, deși, tot atât de bine, ar putea sugera și o anumită valoare⁸⁹. Cu deplin temei, în bibliografie, se făcea observația conform căreia siglele prezente pe reversul monedelor histriene de bronz tip Apollo din tezaur apar și pe reversul monedelor de argint emise de către aceeași cetate⁹⁰. Remarcăm tot din bibliografie și faptul că, în foarte puține cazuri, la unele monede din tezaur, siglele sau monogramele au apărut sub delfin⁹¹.

5. METROLOGIA

Emisiunile monetare din tipul Apollo, variate având în vedere multitudinea de nominaluri ce par să aibă pe avers chipul zeității, au beneficiat de o clasificare în cinci grupe ponderale⁹². Astfel, în prima grupă (care cuprinde monede a căror greutate se încadrează între 1 și 1,99 g) au fost încadrate piese cu o greutate oscilând între 1,04 și 1,85 g. În a doua grupă (care cuprinde monede a căror greutate se încadrează între 2 și 2,99 g) au fost încadrate piese cu o greutate oscilând între 2,02 și 2,75 g. În a treia grupă (care cuprinde monede a căror greutate se încadrează între 3 și 3,99 g) au fost încadrate emisiuni cu o greutate oscilând între 3,10 și 3,88 g. În a patra grupă (care cuprinde monede a căror greutate se încadrează între 4 și 4,99 g) au fost încadrate emisiuni cu o greutate oscilând între 4,05 și 4,80 g. În a cincia grupă și ultima (care cuprinde monede a căror greutate se încadrează între 5 și 5,99 g) au fost încadrate piesele cu o greutate oscilând între 5,01 și 5,45 g. Pornind de la o bază de date mai consistentă, avem de făcut câteva rectificări în clasificarea de mai sus⁹³. Astfel, propunem introducerea unei grupe primare, formată din emisiuni de până în 0,99 g, mai exact monede cu greutatea cuprinsă între 0,51 și 0,96 g. Astfel, vom avea de fapt șase și nu cinci grupe ponderale. Pentru a doua grupă, coborâm limita ponderală a pieselor monetare la 1,03 și o ridicăm pe cea superioară la 1,99 g⁹⁴. Pentru a treia grupă, coborâm limita ponderală a pieselor descoperite la 2,01 g și o ridicăm pe cea superioară la 2,99 g. Pentru a patra grupă, coborâm limita inferioară a monedelor din acest tip la 3,01 g și o ridicăm pe cea superioară la 3,95 g⁹⁵. Pentru grupa a cincia nu avem substanțiale completări de adus (coborâm limita inferioară la 4,04g)⁹⁶, iar pentru a șasea urcăm limita ponderală superioară la 5,52 g⁹⁷. De asemenea, propunem introducerea unei a șaptea grupe ponderale, (care cuprinde monede a căror greutate se încadrează între 6 și 6,99 g), unde încadrăm o emisiune monetară cu o greutate de 6,12 g⁹⁸. Pentru emisiunile de modul mic din tipul Apollo, am calculat o valoare a greutateii conform

⁸⁸ Mitrea *et alii* 1981-1982, 47; Mitrea, Buzdugan, Apostol 1983-1984, 151.

⁸⁹ Păreră exprimată de dr. E. Oberländer-Tîrnoveanu cu prilejul susținerii lucrării de doctorat de către autor la Facultatea de Istorie a Universității din Iași în luna iulie a anului 2005.

⁹⁰ Mihăilescu-Bîrliba 1990, 50.

⁹¹ Mitrea, Buzdugan 1989, 15.

⁹² Preda, Nubar 1973, 38.

⁹³ Talmațchi 2003 b, 268.

⁹⁴ Talmațchi 2003 a, 187, nr. 26.

⁹⁵ Talmațchi 2003 a, 187, nr. 15.

⁹⁶ Talmațchi 2003 a, 187, nr. 4.

⁹⁷ Moneda face parte dintr-o colecție particulară.

⁹⁸ Moneda face parte dintr-o colecție particulară.

mediei aritmetice simple de 1,74 g. Valoarea greutateii celei mai mari părți din aceste exemplare este cuprinsă între 1,10-1,20 g, respectiv între 1,30 și 1,40 g (calculul a avut în vedere 113 exemplare). Pentru emisiunile de modul mare din tipul Apollo am calculat o valoare a greutateii conform mediei aritmetice simple de 4,12 g. Valoarea greutateii celei mai mari părți a acestor monede este cuprinsă între 3,30-3,40 g (calculul a avut în vedere 99 exemplare). Pentru emisiunile de „tip Fedești” am calculat o valoare a greutateii conform mediei aritmetice simple de 3,71 g. Valoarea greutateii celei mai mari părți a acestor monede este cuprinsă între 4,00 și 4,10 g (calculul a avut în vedere 77 exemplare). În sfârșit, pentru emisiunile catalogate uneori ca „Apollo ?” avem o valoare a greutateii medii de 1,75 g. Valoarea greutateii celei mai mari părți a acestor monede este cuprinsă între 1,40 și 1,50 g (calculul a avut în vedere 160 de exemplare).

În general, diametrele monedelor tipului Apollo par a se încadra între 8 și 13 mm, respectiv între 17 și 23 mm.

Cert este faptul că, uneori, ar trebui ca datele de mai sus să le considerăm mai mult sau mai puțin întâmplătoare sau convenționale, cu atât mai mult cu cât cântărirea lor la momentul emiterii, al cele de bronz, nu era extrem de riguroasă. Uzitarea sistemului „al marco” în fabricație asigură o oscilație pozitivă sau negativă raportată la etalon. De asemenea, multe din piesele monetare cercetate au o greutatea actuală diferită de cea inițială, în sensul scăderii gramajului respectiv. După cum s-a putut observa și în cazul altor monede sau ponduri, indiferent de centrul emitent, nu s-a respectat cu exactitate sistemul căruia le erau specifice. Există în mod cert abateri de la rigoarea necesară, poate mai puțin la emisiunile de argint și aur din centrele emitente. Informațiile actuale, totuși, sunt destul de departe de a fi satisfăcătoare, doar dacă ținem seama de uzura prin circulație, apoi de variile deteriorări exprimate în pierderi accidentale, fie mecanice (inclusiv procesul de contramarcare), fie ce țin de condițiile de mediu și de ce nu, de unele neglijențe de execuție. S-a observat, analizându-se diferite serii monetare grecești, că pot exista piese care să aparțină aceluiași tip monetar cu greutăți dispersate, diferențele fiind semnificative, fapt la care subscriem și noi. În general, extremele ar semnifica fracțiuni sau multipli pentru o valoare specifică pieții căreia îi era destinată și utilizată.⁹⁹

Stadiul cercetărilor metrologice privind cetatea Histria este departe, încă, de a putea fi finalizat, având în vedere succesiunea sistemelor monetare, sensibil diferite, alături de diferențele puternice manifestate în interiorul fiecărui sistem monetar, nefiind fenomene absolute.

6. CRONOLOGIA

Din punct de vedere al cronologiei atelierului monetar de la Histria constatăm o bogată și intensă activitate de cercetare orientată, de cele mai multe ori, asupra emisiunilor de argint ale orașului. Astfel, B. Pick considera, în limita materialului monetar cunoscut la sfârșitul secolului XIX, că debutul baterii de argint al atelierului s-ar putea data pe la anul 400 a.Chr. sau chiar mai devreme, pe când marea masă a acestor monede, diferite de cele cu un stil arhaic, ar aparține secolului IV a.Chr.¹⁰⁰. În privința monedelor de bronz, atribuia tipul monetar „cu roata” secolelor V-IV a.Chr.¹⁰¹ și încadra monedele din tipurile Apollo în secolul IV a.Chr.¹⁰².

⁹⁹ Picard 1998, 13-14.

¹⁰⁰ Pick, 147-148.

¹⁰¹ Pick, 180-181.

Reputatul numismat C-tin Preda, beneficiind de un lot impresionant de monede, descoperite în săpăturile arheologice de la Histria în perioada anilor 1914-1970, are, printre altele, și meritul de a fi încercat să „aducă la zi” datarea tuturor emisiunilor de bronz autonome ale cetății, cunoscute ca tipuri monetare în acel moment, chiar dacă unele dintre ele sunt considerate provizorii¹⁰³. Aceleași considerații au fost reluate, ușor modificate, în anul 1998¹⁰⁴. În această ordine de idei, după părerea sa, monedele „cu roata” au fost emise începând cu mijlocul secolului V a.Chr. și până puțin după mijlocul secolului al IV-lea a.Chr.¹⁰⁵, fiind considerate cele mai vechi monede de bronz apărute în atelierul monetar histrian¹⁰⁶. Monedele tipului Apollo apar, într-o primă serie (cu capul lui Apollo probabil preluat de pe monedele lui Filip II), nu mult după mijlocul secolului IV a.Chr. și continuă până către începutul secolului III a.Chr., restul seriilor fiind din secolul III și din prima jumătate a secolului II a.Chr.¹⁰⁷.

O contribuție importantă, asupra cronologiei unor tipuri monetare emise la Histria în epocă autonomă, a avut-o V. Mihăilescu-Bîrliba. În această ordine de idei, se susține, cu argumente aparent solide, în privința tipului monetar cu Apollo, coborârea datei sale de emisie, din perspectiva tezaurului de la Fedești (jud. Vaslui), până cel puțin în prima jumătate a secolului II a.Chr.¹⁰⁸. Asupra acestei datări, considerată foarte greu de acceptat, s-au exprimat păreri contrare¹⁰⁹. Referitor la același tip monetar, C. M. Petolescu și C. Buzdugan propun, având în vedere descoperirea într-un lot aparținând aceluiași tezaur, a unei monede emisă de către cetatea Bottike din peninsula Chalcidică între anii 392-379 a.Chr., o datare în primul sfert al secolului IV a.Chr.¹¹⁰.

Nu de foarte mult timp, regretatul Gh. Poenaru-Bordea, a încercat realizarea unei noi cronologii generale a emisiunilor monetare de la Histria, care, și din punctul nostru de vedere, pare a fi apropiată de cea posibilă, reală, conform datelor existente în acest moment, asupra căreia avem de făcut însă unele mici amendamente. Din punct de vedere cronologic, acesta a văzut în activitatea atelierului histrian mai multe etape de emisie și anume: 480 – (±) 380 sau 360/350 a.Chr.; (±) 380 sau 360/350 la (±) 313/280 a.Chr.; după 280 la 72-71 a.Chr.¹¹¹. După părerea acestuia, prima serie de monede de argint apare după 480 a.Chr., în jur de 475-450, și împreună cu cea de a doua serie, cu o pauză între anii 420 și 410 sau cca. 423-413 (având în vedere coborârea datării decretului „lui Clearhos”, pe la 424 a.Chr.¹¹²), obținem un interval mai lung de până în 380 a.Chr. În cazul aceleiași limite cronologice, extinsă până spre 360/350 a.Chr., se înscrie și emisia tipului monetar „cu roata”. În cadrul celei de a doua etape se înscriu monedele de argint din grupa a treia (360/350 și cca. 330 sau mai devreme) și a patra (330 sau mai devreme și 313 a.Chr.), alături de monede de bronz din tipurile zeul fluvial Istros, Apollo (tip Fedești – post 339 a.Chr.) și cele de flan mic – 313-280 a.Chr. sau chiar 339 sau

¹⁰² Pick, 151.

¹⁰³ Preda, Nubar 1973, 32-45.

¹⁰⁴ Preda 1998, p. 42-72.

¹⁰⁵ Preda, Nubar 1973, 36.

¹⁰⁶ Preda 1998, 63.

¹⁰⁷ Preda, Nubar 1973, 38; Preda 1998, 66.

¹⁰⁸ Preda 1998, 51.

¹⁰⁹ Mănuclu-Adameșteanu, Poenaru-Bordea 1996, 130-131, nota 20.

¹¹⁰ Petolescu, Buzdugan 1996, 16.

¹¹¹ Poenaru-Bordea 2001, 32.

¹¹² Poenaru-Bordea 2001, 11.

mai devreme și 313 a.Chr.¹¹³. Anterioritatea monedelor de bronz din tipul cu zeul fluvial față de cele din tipul Apollo s-ar putea să pară probabilă, având în vedere situația descoperirilor făcute în urma săpăturilor arheologice de la Argamum (jud. Tulcea), unde apar monede „cu roata” și din tipul Istros în abundență, pe când cele din tipul Apollo sunt extrem de rare¹¹⁴, însă toată ideea stă în picioare dacă am exclude descoperirile de la Histria, ceea ce nu este cazul¹¹⁵. Pentru ultima etapă, putem enumera staterii și tetradrahmele de tip Alexandru cel Mare (până către 220 a.Chr.)¹¹⁶, precum și staterii postumi de tip Lysimach, ultimii apăruți mai târziu, odată cu alianța cu Mithridates al VI-lea Eupator. De asemenea, s-au emis și următoarele tipuri monetare în bronz: Apollo de modul mare, Hermes, Demetra, Helios, Dionysos și Atena (pe revers cu acvila pe delfin). După momentul 72/71 a.Chr. cetatea a emis tipul monetar cu Dionysos pe avers, iar pe revers cunună de iederă, ciorchine sau doi ciorchini și frunză de viță, respectiv pe cel cu Apollo pe *omphalos*¹¹⁷.

7. CONTRAMARCAREA

Contramarcarea unei monede era realizată de către o autoritate emitentă a unui oraș grec, ce dispunea de un atelier monetar și de posibilitățile tehnice de realizare. Astfel, prin intermediul unei autorități politice, o monedă, care de cele mai multe ori era scoasă din uz, prin primirea uneia sau a mai multor contramărci oficiale succesive căpăta din nou valoare de piață în interiorul orașului respectiv sau a teritoriului de influență¹¹⁸, devenind o marcă cu origine, identificabilă¹¹⁹. Astfel, în modul cel mai simplu, contramarca era un semn de control pus pe o monedă deja bătută, cu ajutorul unui poanson¹²⁰. Acest procedeu putea fi aplicat asupra monedelor locale sau a celor venite din afară, aparținând altor centre grecești emitente de monedă. Prin astfel de măsuri se producea în mod clar o dezavantajare a unor emisiuni monetare în raport cu altele¹²¹, acordându-li-se unora o valoare convențională, favorabilă pieței locale. Acesta era unul din procedeele comode prin care se obținea rapid un beneficiu financiar substanțial, solicitând cheltuieli minime¹²². Acțiunea era necesară atunci când statul sau orașul respectiv, din cauze diverse (puteau fi și cauze pur ocazionale și accidentale¹²³), dar cu precădere necesități economice, avea o deosebită nevoie de numerar¹²⁴. Cu alte cuvinte, o monedă demonetizată putea fi din nou acceptată dacă primea una sau mai multe contramărci. De asemenea, procedeu, în anumite condiții, asigura o supraevaluare a unor emisiuni locale în raport cu monede ale altor centre concurente¹²⁵. Pe coasta de vest a bazinului pontic,

¹¹³ Poenaru-Bordea 2001, 17.

¹¹⁴ Iacob, Mănuclu-Adameșteanu, Poenaru-Bordea 1999 (2001), 204.

¹¹⁵ Condurachi *et alii* 1954, 467; Poenaru-Bordea 1971, 330, nr. 4; Preda, Nubar 1973, 103-108, nr. 232-306; Suceaveanu *et alii* 1982, 160, nr. 3.

¹¹⁶ Poenaru-Bordea 2001, 18.

¹¹⁷ Poenaru-Bordea 2001, 19.

¹¹⁸ Callatay 2000, 119.

¹¹⁹ Price 1983, 7.

¹²⁰ Le Rider 1975, 30.

¹²¹ Seyring 1966, 1-11.

¹²² Seyring 1968, 185-192.

¹²³ Le Rider 1975, 38.

¹²⁴ Callatay 1999, 110.

¹²⁵ Mørkholm 1982, 298-300.

contramarcarea a fost preferată pe monedele de bronz¹²⁶, deși în restul lumii grecești s-a practicat și pe cele din argint¹²⁷.

Contramarcarea a apărut în perioada elenistică, atunci când situația economică a multor orașe grecești era în declin, situație valabilă și pentru cele trei colonii vest-pontice dobrogene. Din punct de vedere tehnic procedeul contramarcării era realizat la cald, prin imprimare, de obicei în pozițiile marginale ale câmpului monedei¹²⁸.

Interesant este că acest procedeu a continuat și în perioada timpurie a dominației romane, în orașele Dobrogei și Thraciei. Numărul mare al contramărcilor și diversitatea modelelor alese de către respectivele ateliere monetare a permis realizarea unor grupe tipologice, pentru perioada romană, pentru o contramarcă (cu mai multe variante), pentru două contramărci etc.¹²⁹.

În cadrul celei mai timpurii colonii și totodată principalul atelier monetar, Histria, contramarcarea a fost folosită, pe monedele din bronz, dar, mult mai puțin decât ne-am așteptat. Cele care există au fost aplicate, preponderent, pe monede de dimensiuni mai mari, din tipurile Istros, Apollon, Demetra și Apollon pe *omphalos*. Revenind doar la tipul „Apollo”, întâlnim mai multe contramărci, ca de exemplu: cea cu capul zeiței Atena cu coif¹³⁰, cu capul Gorgonei (văzută din față)¹³¹, o liră (?)¹³², capul zeului Apollon¹³³ și al lui Hermes (cu petasos)¹³⁴, cu capul zeului Helios, radiat, văzut din față¹³⁵, apoi capul unui personaj masculin în vârstă, cu barbă, pălărie alungită și cu bor accentuat (dar parcă nu Hermes)¹³⁶ și nu în ultimul rând un alt personaj masculin, foarte distrus ca reprezentare (aproape că au rămas doar niște detalii minuscule globulate), greu de identificat și corelat cu o anumită divinitate¹³⁷. Toate aceste zeități sunt orientate spre dreapta. Contramărcile sunt aproximativ circulare, dispuse pe avers, cu diametre de 6 mm, 9 mm sau 9 × 10 mm și aplicate în zona central-stângă a câmpului, în partea central superioară sau doar centrală a exemplarelor. Dar nu avem doar piese contramarcate cu o singură astfel de realizare, ci și cu două. În acest sens amintim prezența pe avers a contramărcilor cu capul zeului Helios, radiat, văzut din față (circulară, 5,5-6 mm, așezată, în general, în zona centrală a câmpului monetar, ușor deviată stânga-dreapta sau puțin mai sus sau puțin mai jos) și apoi cu capul zeului Hermes, văzut din profil, orientat spre dreapta (circulară, 6-6,5 mm, dispusă în general în jumătatea inferioară a câmpului monetar în stânga jos sau central jos și central spre

¹²⁶ Pentru procesul de contramarcare în monetăria de la Odessos găsim informații la Topalov 2001, 52-67.

¹²⁷ Rebuffat 1996, 120.

¹²⁸ Pedroni 1995, 19, 23.

¹²⁹ Draganov 1991, 504, 506; Martini 2002, 215-226; Martini, Paunov 2004, 159-173.

¹³⁰ SNG IX, pl. 9, nr. 262; SNG Stancomb 1994, pl. 6, nr. 106; Donoiu 1997, 79, nr. 127; SNG XI, pl. 9, nr. 188; Grămăticu 2007, 112, nr. 4.

¹³¹ Donoiu, Ioniță 2001, 3.

¹³² Moisil 1912, 2, nr. 17; Sutz 1913, 367, nr. 30.

¹³³ O astfel de monedă se află în colecția numismatică a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța la nr. de inv. 65565; o altă piesă, cu o contramarcă de dimensiuni mari (circulară, 12,5 mm) se află într-o colecție numismatică particulară din România.

¹³⁴ Gerasimov 1946, 56, nr. 8; SNG Stancomb 1994, pl. 6, nr. 107; SNG XI, pl. 9, nr. 190; Talmățchi 2002-203, 375, nr. 170.

¹³⁵ Bucovală 1967, 51, nr. 8; Grămăticu 2007, 111, nr. 1.

¹³⁶ Stambuliu 2004, 67, nr. 296.

¹³⁷ Moneda se află într-o colecție particulară din Constanța.

stânga)¹³⁸. Uneori, contramarca cu capul lui Hermes este bătută peste cea cu Helios, oferindu-ne o eventuală diferență cronologică între cele două. Amintim și o altă situație, cu capul cu *petasos* al lui Hermes (circulară, 6 mm), respectiv parasemonul acvilă pe delfin (ovală, 6 × 5 mm)¹³⁹. Tot două contramărci, dar de data aceasta una pe avers și o a doua pe revers, este cazul a două exemplare, prima cu capul zeului Helios, radiat, văzut din față, iar pe revers capul Athenei văzută din profil, orientată spre dreapta¹⁴⁰. Pe o singură piesă de modul relativ mic (3,34 g, 14 mm) din tipul Apollon, apare pe avers, spre stânga jos în câmp, o contramarcă circulară, de 5,8-6 mm, cu reprezentarea unei stele cu 8 raze¹⁴¹.

8. ANALIZA CATALOGULUI

Revenind la monedele prezente în catalogul nostru (fără a mai preciza unele date și considerații privind iconografia, metrologia și cronologia lor, amintite în comentariul de mai sus), observăm că ele au fost descoperite la Baia (jud. Tulcea), la Cerbu (jud. Tulcea), la Sinoie (jud. Constanța), la cetatea Histria (com. Istria, jud. Constanța), în zona platoului X, cândva în anii '90 și în nordul Dobrogei. Toate sunt rezultatul unor descoperiri fortuite, cu alte cuvinte nu avem contexte arheologice sau de altă natură. Inițial acestea au făcut parte dintr-o colecție particulară, fiind vândute sau donate muzeului constănțean, la care se adaugă cele provenind din alte colecții publice și private. Monedele de tip Apollo din categoria celor de modul mare sunt prezente prin cinci exemplare, dintre care unul din așa numitul tip „Fedestî”. Una din celelalte două piese prezintă pe avers o contramarcă, dar, din păcate, nu poate fi identificată din cauza stării proaste de conservare a monedei propriu-zise.

Mult mai interesante sunt cele cu diametru mic, ce sunt integrate în cea mai mare parte a lor, în categoria celor bănuite ca făcând parte din tipul Apollon și identificate cu această zeitate, dar întotdeauna cu un semn binevenit de întrebare. Tipul „Apollo?” a fost prezentat sub diferite variante în lucrarea apărută în anul 2000, *Sylloge Nummorum Graecorum. Vol. XI. The Williams Stancomb collection of coins of the Black Sea region*. Pe lângă aceste variante existente, prezente și în catalogul nostru (nr. 10-21), sunt de adăugat și alte variante ale aceluiași tip, diferențele fiind datorate detaliilor iconografice diferite de la exemplar la exemplar (nr. 22-27). Din punct de vedere iconografic le putem considera ca fiind inedite. Există diferențe importante de redare a personajului (personajelor?). De asemenea, după părerea noastră, cele trei exemplare catalogate de către noi la nr. 182, conform lucrării mai sus menționate, mai mult se apropie decât se identifică la perfecțiune cu fotografia prezentă la planșa VIII.

În sfârșit, ultima (nr. 28 în catalog) aparține unui tip catalogat ca fiind „Apollo sau Dionysos”¹⁴², deși, din punctul nostru de vedere am avea de a face cu tipul Dionysos datorită prezenței cununii de iederă pe reversul tipului analizat. Deși, de obicei, în interiorul cununii

¹³⁸ Iuga 1987, 296-297; Iuga 1990, 186; Grămăticu, Oberländer-Târnoveanu 2003-2005, 25, nr. 1, pl. 1, cat. 1, 26, nr. 2-3, pl. 1, cat. 2-3, 27, nr. 4-7, pl. 1, cat. 4-7, 28-29, nr. 8, pl. 1, cat. 8, 29, nr. 9-10, pl. 1, cat. 9-10.

¹³⁹ Piesa face parte dintr-o colecție particulară din România.

¹⁴⁰ Regling, nr. 2406, 3 var. și 4.

¹⁴¹ Moneda, încă inedită, se află în colecția numismatică a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța la nr. de inv. 64540.

¹⁴² SNG XI, pl. 9.

apar diferite monograme sau un caduceu¹⁴³, starea de conservare a monedei noastre ne împiedică să identificăm una dintre aceste prezențe, interiorul său fiind șters.

Am considerat necesar să facem cunoscute câteva emisiuni rare apărute la Histria în perioada autonomă, întrucât ele vin să adauge noi variante la tipurile monetare cunoscute sau mai puțin cunoscute de bronz, bătute în atelierul local. Apreciem și că cele câteva considerații făcute, în general, asupra tipurilor „Apollo”, „Apollo?” și „Apollo sau Dionysos” încearcă, să aducă pe cât posibil la zi documentația de specialitate, din punct de vedere iconografic, metrologic, epigrafic, cronologic cât și în ceea ce privește procesul contramarcării pe astfel de emisiuni. Publicarea lor oferă noi date și indicii de interes pentru cercetarea unor aspecte privind activitatea monetăriei histriene, înscriindu-se în seria a tot mai numeroase articole ce își propun, între altele, valorificarea științifică a monedelor de interes deosebit aflate în colecții publice și private.

Bibliografie

- Coin Hoard VIII – *Coin Hoards, VIII, Greek Hoards*, edited by U. Wartenberg, M. Jessop Price, K. A. McGregor, printed under the Auspices of The International Numismatic Commission by The Royal Numismatic Society, 1994.
- Götter, Myrhen 2002 – Götter, Myrhen, vom Zauber griechischer Münzen, Gorny, Mosch, Giessener Münzhandlung GmbH, München, 2002.
- Münzen, Medaillen I – Münzen, Medaillen GmbH. Auktion 16, 19/20 Mai 2005 im Hotel Steigenberger Graf Zeppelin, Stuttgart.
- Münzen, Medaillen II – Münzen, Medaillen GmbH. Auktion 17, 4 Oktober 2005 im Hotel Steigenberger Graf Zeppelin, Stuttgart.
- Pick – Pick, B. 1898, *Die Antiken Münzen Nord-Griechelands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 1, Berlin.
- Regling – Regling, K. 1910, *Die Antiken Münzen Nord-Griechelands, Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 2.1., *Die Münzen von Odessos und Tomis*, Berlin.
- SNG IX – *Sylloge Nummorum Graecorum. IX. The British Museum, part. 1: The Black Sea*, London, 1993.
- SNG Stancomb 1994 – *Sylloge Nummorum Graecorum. William Michael Stancomb, volume II, Appendix*, 1994.
- SNG XI – *Sylloge Nummorum Graecorum. XI. The Williams Stancomb collection of coins of the Black Sea region*, 2000.
- Stambuliu 2004 – *La Galerie Numismatique Bogdan Stambuliu, Ventes aux Enchères*, IV, Genève, 28 novembre 2004.

¹⁴³ Talmațchi 2003b, 268-269.

- Alexandrescu, P. 2005, *Histria VII. La zone sacrée d'époque grecque (fouilles 1915-1989)*, București.
- Anastasiu, O. A. 1940, *Este Marea Neagră săracă în pești?*, București.
- Angelescu, M. V. 2003-2005, *Histria. Sistemul de duble incinte în epoca greacă*, SCIVA 54-56, 55-84.
- Avram, Al. 2003, *Histria*, în Grammenos, D. V., Petropoulos, E. K. (eds.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, I, Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece, 4, Thessaloniki, 279-340.
- Balaci, A. 1997, *Mic dicționar mitologic greco-roman*, București.
- Belfiore, J. C. 2003, *Dictionnaire de Mythologie Grecque et Romaine*, Paris.
- Besombes, P. A. 1999, *La place de l'animal dans l'iconographie monétaire grecque et romaine*, în *Les Animaux dans la monnaie antique*, Perpignan, 5-15.
- Bîrzescu, I. 2003-2005, *Histria. Graffiti din "zona sacră". Dedicății către divinități*, SCIVA 54-56, 201-210.
- Bordenache, G. 1969, *Sculture Grece e Romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest, I, Statue e rilievi di culto, elementi architettonici e decorative*, București.
- Bucovală, M. 1967, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța.
- Buzdugan, G., Mititelu, I. 1960, *Contribuții la clasificarea unor monede histriene*, SCN 3, 385-404.
- Callataÿ, Fr. de 1999, *Fiscalité et monnayage dans l'oeuvre de Georges Le Rider*, în Amandry M. édités et Hurter, S., Bérend, D. (eds.), *Travaux de Numismatique Grecque offerts a Georges Le Rider*, Londra, 109-121.
- Callataÿ, Fr. de 2000, *Les monnayages ciliciens du premier quart du IVe s. av. J.-C.*, în Casabonne, O. (ed.), *Varia Anatolica XII. Mecanismes et innovations monétaires dans l'Anatolie Achemenide. Numismatique et histoire. Actes de la Table Ronde Internationale d'Istanbul, 22/23 mai 1997*, Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul, Paris, 93-127.
- Chevalier, J., Gheerbrant, A. 1994, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, I, București.
- Chevalier, J., Gheerbrant, A. 1995, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, III, București.
- Condurachi, E. 1960, *Contribuții la studiul epocii arhaice la Histria*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, 108-116.
- Condurachi, E. et alii 1954, *Histria, Monografie arheologică*, I, București.
- Covacef, Z. 2002, *Arta sculpturală în Dobrogea Romană (sec. I-III p. Chr.)*, Cluj-Napoca.
- Donoiu, I. 1997, *Lumea antică pe monede*, București.
- Donoiu, I., Ioniță, V. 2001, *Monede pontice rare sau inedite*, în *Al XVII-lea Simpozion Național de Numismatică, Rezumate, Constanța, 18-19 Mai 2001*, 3.
- Draganov, D. 1991, *The Contermarks of Moesia Inferior and Thrace*, *Klio* 73, 2, 495-509.
- Ehrhardt, N. 1989, *Apollon Ietros. Ein verschollener Gott Ioniens ?*, *IstMitt* 39, 115-122.
- Evseev, I. 1999, *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale*, Timișoara.
- Ferrari, A. 2003, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, Iași.
- Gauthier, Ph. 1975, *Légendes monétaires grecques*, în Dentzer, J. M., Gauthier, Ph., Hackens, T. (eds.), *Études d'archéologie classique IV. Numismatique Antique. Problèmes et Méthodes, Actes du colloque organisé à Nancy du 27 septembre au 2 octobre*

- 1971 par l'Université de Nancy et l'Université Catholique de Louvain, Nancy-Louvain, 165-179.
- Gerasimov, T. 1946, *Antični moneti s kontramarki ot Dolna Misija i Trakija*, IzvestijaSofia, 15, 51-81.
- Gerin, D., Grandjean, C., Amandry, M., De Callatay, F., *La monnaie grecque*, Paris, 2001.
- Gramatopol, M. 1982, *Artă și Arheologie Dacică și Romană*, București.
- Grămăticu, S. 2007, *Însemnări despre un depozit monetar funerar descoperit la Tomis, în Simpozion de Numismatică organizat cu ocazia comemorării Sfântului Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1504-2004), Chișinău, 29 septembrie-2 octombrie 2004, Comunicări, Studii și note*, București, 109-126.
- Grămăticu, S., Oberländer-Târnoveanu, E. 2003-2005, *Un depozit de monede autonome histriene descoperit la Călan, jud. Hunedoara*, CN 9-11, 25-36.
- Grimal P. 2001, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, București.
- Haimovici, S., Mihăilescu-Bîrliaba, V. 1997, *Izvoare numismatice și unele date privind fauna antică din arealul Pontului Euxin*, SCN 11, 65-83.
- Iacob, M., Mănuclu-Adameșteanu, M., Poenaru-Bordea, Gh. 1999 (2001), *Argamum. Descoperiri monetare. Conспект preliminar*, Materiale, S.N. 1, 203-215.
- Iacob, M., Velter, A. M., Mănuclu-Adameșteanu, Gh. 2002, *Monede dintr-o colecție particulară din Babadag*, CN 8, 39-57.
- Iuga, G. M. 1987, *O monedă histriană descoperită la Oarța de Sus, județul Maramureș*, SCIVA 38, 3, 296-297.
- Iuga, G. M. 1990, *Descoperiri monetare antice pe teritoriul județului Maramureș*, SympThrac 8, 186.
- Karyškovskij, P. O. 1982, *Ob izobraženii orla i del'fina na monetah Sinopy, Istrii i Ol'vii*, în *Numizmatika Antičnogo Pričenomor'ja. Sbornik Naučnyh Trudov*, Akademija Nauk Ukrainskoj SSR, Odesskij Archeologičeskij Muzej, Kiev, 80-98.
- Kernbach, V. 1995, *Dicționar de mitologie generală. Mituri. Divinități. Religii*, București.
- Knechtel, W. 1908, *Monete inedite din urbele antice Kallatis, Istros și Dionysopolis*, BSNR 5, 9, 30-39.
- Knechtel, W. 1917, *Orașul Istros și importanța lui monetară. Traducere după B. Pick*, 2. *Monetele*, BSNR 14, 28, 60-71.
- Lăzărescu, G. 2001, *Dicționar mitologic*, București.
- Lungu, V., Poenaru Bordea, Gh. 2000, *Un trésor de monnaies d'Istros à Orgamé*, în Avram, A., Babeș, M. (eds.), *Civilisation grecque et cultures antiques Periphériques, hommages à Petre Alexandrescu à son 70e anniversaire*, București, 282-300.
- Macrea, M. 1936, *Monetele din cetatea dacă de la Costești*, AISC 2, 147-163.
- Martini, R. 2002, *Monete romane imperiali contromarcate di bronzo dall'area delle province della Moesia de della Thracia di I secolo d. C. Volume I; Parte 1. Tipologia delle contromarche; Parte 2. Catalogo Del materiale (Censimento delle monete dalla Moesia e dalla Thracia e delle contromarche dall'area panonica); Parte 3. Monete ausiliarie e falsificazioni. (= Collezione numismatiche 2 – Civiche raccolte numismatiche)*, Milano, 215-226.
- Martini, R., Paunov, E. 2004, *Early Roman Imperial Countermarked Coins from Moesia: First Critical Observation (Tipology, Frequency, Chronology and Analysis of Distribution*, Acta Musei Varnensis 2, *Numismatic and sphragistic contributions*

to history of the Western Black Sea Coast, International Conference, Varna, septembre 12th – 15th, 2001, 159-173.

- Matei, C. 1983, *Monedă histriană cu capul lui Apollo de la Năvodari*, BSNR 75-76, 129-130, 461.
- Mănuclu-Adameșteanu, M., Poenaru-Bordea, Gh. 1996, *Mărturii numismatice privind locuirea antică de pe teritoriul satului Sălciocara, com. Unirea, jud. Tulcea*, BSNR 86-87, 125-141.
- Mihăilescu-Bîrliba, V. 1990, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î.e.n.. Economie și monedă*, Iași.
- Mitrea, B., Buzdugan, C. 1984, *Un tezaur de monede istriene descoperit în Moldova*, SCN 8, 25-36.
- Mitrea, B., Buzdugan, C. 1989, *Tezaurul de la Fedești (Moldova)*, SCN 9, 11-22.
- Mitrea, B., Buzdugan, C., Apostol, V. 1983-1984, *Date noi referitoare la tezaurul de la Fedești (jud. Vaslui)*, ActaMM 5-6, 149-154.
- Mitrea, B., Buzdugan, C., Rotaru, M., Apostol, V. 1981-1982, *Tezaurul de monede istriene de la Fedești (jud. Vaslui)*, ActaMM 3-4, 45-55.
- Moisil, C. 1912, *Creșterea colecțiilor*, AAR 21, 235-337.
- Moisil, C. 1957, *Ponduri inedite sau puțin cunoscute din Histria, Callatia și Tomis*, SCN 1, 247-295.
- Mørkholm, O. 1982, *Some reflections on the production and use of coinage in Ancient Greece*, Historia 21, 290-305.
- Netzhammer, R. 1913, *Dioscurii în Tomis*, BSNR 10, 20, 29-36.
- Ocheșeanu, R. 1996, *Măsurii ponderale recent descoperite la Histria*, BSNR 86-87, 140-141, 241-248.
- Pedroni, L. 1995, *Le contramarche di Akragas*, Napoli.
- Petac E. 2005, *La Collection M. C. Sutz (Bibliothèque de l'Académie Roumaine, Bucarest). I. Istros, Kallatis, Tomis, Wetteren*.
- Petolescu, C. M. 2000, *À propos de la datation des monnaies en bronze d'Istros*, în Avram, A., Babeș, M. (eds.), *Civilisation grecque et cultures antiques périphériques, hommage à Petre Alexandrescu à son 70e anniversaire*, București, 301-302.
- Petolescu, C. M., Buzdugan, C. 1996, *Date noi privind tezaurul de monede istriene descoperit la Fedești (jud. Vaslui)*, CN 7, 15-17.
- Petre, Z. 2003-2005, *Histria. Spațiu și organizare politică în sec. VII-V a.Chr.*, SCIIVA 54-56, 33-53.
- Picard, O. 1998, *La valeur des monnaies grecques en bronze*, RN 153, 7-18.
- Pippidi, D. M. 1983, *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine I. Histria și împrejurimile*, București.
- Pippidi, D. M. 1984, *Parerga. Ecrits de Philologie, d'Epigraphie et d'Historire ancienne*, București-Paris.
- Poenaru Bordea, Gh. 1971, *Monede recent descoperite la Histria și unele probleme de circulație monetară în Dobrogea antică*, Pontica 4, 319-337.
- Poenaru-Bordea, Gh. 2001, *Atelierul monetar al cetăți Istros în perioada autonomiei, în Simpozion de Numismatică, dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul, Chișinău, 28-30 mai 2000, Comunicări, studii și note*, București, 9-33.
- Popescu, A. 1996, *Câteva monede grecești și romane descoperite la Dinogeția (Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea)*, CN 7, 39-40.

- Poursat, J. C. 1998, *Grecia preclasică de la origini până la sfârșitul secolului VI. Istoria Greciei antice*, I, București.
- Preda, C. 1957a, *Ponduri antice inedite de la Callatis și Histria*, SCN 1, 297-306.
- Preda, C. 1958b, *Contributions à l'étude du système pondéral d'Histria*, Dacia, N. S. 2, 451-461.
- Preda, C. 1980, *Pond histrian descoperit în satul Istria (jud. Constanta)*, SCN 7, 117-119.
- Preda, C. 1998, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București.
- Preda, C. 2003, *Descoperiri de monede antice*, BSNR 92-97, 146-151, 335-345.
- Preda, C., Butoi, N. 1981, *Monede descoperite în așezarea getică de la Sprâncenata (jud. Olt)*, Thraco-Dacica 2, 65-71.
- Preda, C., Butoi, M. 1986, *Geto-dacii din bazinul Oltului inferior. Dava de la Sprâncenata*, Biblioteca de Arheologie 47, București.
- Preda, C., Nubar, H. 1973, *Histria III. Descoperiri monetare 1914-1970*, București.
- Price, M. J. 1983, *Thoughts on the beginnings of coinage*, în Brooke, C.N.L., Stewart, B.H.I.H., Pollard, J.G., Volk, T.R. (eds.), *Studies in Numismatic Method*, Cambridge, London, New York, Melbourne, Sydney, 1-10.
- Rachet, G. 1998, *Dicționar de Civilizație Greacă*, București.
- Rebuffat, F. 1996, *La monnaie dans l'Antiquité*, Paris.
- Le Rider, G. 1975, *Contramarques et surfrappes dans l'Antiquité grecque*, în Dentzer, J.M., Gauthier, Ph., Hackens, T. (eds.), *Études d'archéologie classique IV. Numismatique Antique. Problèmes et Méthodes, Actes du colloque organisé à Nancy du 27 septembre au 2 octobre 1971 par l'Université de Nancy et l'Université Catholique de Louvain*, Nancy-Louvain, 27-56.
- Rusyaeva, A. S., Vinogradov, J. G. 2000, *Apolon Ietros, Herrscher von Istros*, in Olbia, în Avram, Al., Babeș, M. (eds.), *Civilisation grecque et cultures antiques périphériques, Hommages à Petre Alexandrescu à son 70e anniversaire*, București, 229-234.
- Ruzicka, L. 1917, *Inedita aus Moesia Inferior*, NZ 50, 73-173.
- Ruzicka, L. 1928, *Inedita aus Moesia Inferior*, Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva 15, Zagreb, 225-248.
- Seaby, H. A. 1966, *Greek Coins and their values*², London.
- Seyring, H. 1966, *Monnaies contremarquée en Syrie*, Antiquités Syriennes 6, 1-11.
- Seyring, H. 1968, *Monnaie hellénistique de Byzance et de Calcedoine*, în Kraay, C.M., Jenkins, G. K. (eds.), *Essays in Greek coinage presented to Stanley Robinson*, Oxford, 185-192.
- Stoian, I. 1960, *În legătură cu eponimatul la Tomis*, SCIV 11, 2, 303-321.
- Stolba, V. F. 2005, *Fish and Money: Numismatic evidence for Black Sea Fishing*, BSS 2, 115-132.
- Sutzu, M. C. 1913, *Monete inedite din orașele noastre pontice (Tomis, Kallatis, Istros)*, ARMSI, 35, 362-385.
- Sutzu, M. C. 1915, *Ponduri și monede inedite din orașele noastre pontice*, BSNR 12, 26, 157-171.
- Ștefan, Al. 1994, *Apollon*, în *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, I, A-C, București, 80.
- Talmațchi, G. 2001, *Contribuții privind circulația monetară dobrogeană în secolele VI-I a.Chr.*, AUDC 4, 120-145.
- Talmațchi, G. 2002-2003, *Descoperiri premonetare și monetare în Dobrogea (sec. VI-I a.Chr.)*, Pontica 35-36, 357-394.

- Talmațchi, G. 2003a, *Monede autonome histriene, tomitane și callatiene descoperite în Dobrogea*, ArhMold 23-24, 183-197.
- Talmațchi, G. 2003b, *Descoperiri monetare autonome la Histria*, Peuce, S.N. 1 (XIV), 267-282.
- Talmațchi, G. 2003-2005, *Monede autonome grecești și macedonene descoperite în așezarea greco-autohtonă de la Adâncata-Floriile (com. Aliman, jud. Constanța)*, CN 9-11, 19-24.
- Talmațchi, G. 2007, *Fedești, comm. de Șuletea, dép. de Vaslui; 1976*, în Butnariu, V. (coord.), *Corpus Nummorum Moldaviae III, Monnaies et Parures du Musée départemental „Ștefan cel Mare” de Vaslui*, Iași, 3-15.
- Topalov, S. 2001, *Contributions to the study of the coinage and history in the lands of Eastern Thrace from the end of the 4th c. B.C. to the end of the 3rd c. B.C.*, Sofia.
- Vernant, J. P. 1995, *Mit și gândire în Grecia Antică. Studii de psihologie istorică*, București.
- Vinogradov, J. G. 1997, *Pontische Studien. Kleine Schriften zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes*, Mainz.

Gabriel Talmațchi
Muzeul de Istorie Națională
și Arheologie Constanța
Str. Piața Ovidiu, nr. 12
900745, Constanța
Tel. 0241-618763
gtalmatchi@yahoo.com